

Kantak, Wojciech

Działalność biblioteki Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu w latach 1936 -1945

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Bibliologia 2-3 (328), 197-218

1998

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wojciech Kantak

Działalność biblioteki Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu w latach 1936–1945

Dzieje Muzeum Narodowego Polskiego w Rapperswilu w latach zaborów i późniejszy powrót zbiorów do niepodległej Polski są powszechnie znane i doczekały się wielu opracowań¹. Wiadome są też losy jego księgozbioru zniszczonego przez Niemców w czasie kampanii wrześniowej 1939 roku oraz podczas burzenia Warszawy po upadku Powstania Warszawskiego.

O wiele mniej znany jest fakt istnienia na ziemi szwajcarskiej w latach 1936–1951 Muzeum Polski Współczesnej zwanego również II Muzeum Polskim w Rapperswilu. Wpłynęło na to kilka czynników, wśród których można wymienić stosunkowo krótki okres istnienia i o wiele mniejszą skalę działalności. Jego zbiory muzealne i księgozbiór były w stosunku do I Muzeum bardzo skromne zarówno liczebnie, jak i pod względem wartości historycznej. Nie było też wśród osób zaangażowanych w działalność placówki słynnych postaci, jak w przypadku Muzeum Platerowskiego, że wspomnę tu o Stefanie Żeromskim, Józefie Ignacym Kraszewskim, Teofilu Lenartowiczu czy Zygmuncie Miłkowskim.

Stosunkowo krótki czas działalności spowodował, że sami pracownicy placówki nie pokusili się o opracowanie jego dziejów. Przeszkodą w pełnym opracowaniu historii tzw. II Rapperswilu było też pewne uwikłanie placówki

¹ Historia Muzeum nie doczekała się niestety całościowej monografii naukowej. Ukazała się jednakże na przestrzeni ponad 120 lat duża liczba mniej lub bardziej szczegółowych opracowań dotyczących poszczególnych aspektów działalności Muzeum, a nawet krótkie zarysy jego dziejów. Z ważniejszych pozycji można wymienić: E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. 2, Warszawa 1926–1927, s. 141–151; A. Lewak, *Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu 1869–1927, Niepodległość 1938*, t. 17, z. 1, s. 1–23; [W. Karczewski], *Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu*, Kraków 1906; S. Chankowski, *Szwajcarzy a Muzeum Narodowe Polskie w Rapperswilu w latach 1889–1927*, *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 1991, z. 3, s. 131–143. Zob. też: Z. Wasilewski, *Bibliografia Rapperswiliska*, *Ruch Literacki* 1927, nr 8, s. 249–251.

Ekspozycja malarstwa w Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu

w bieżącą sytuację polityczną. Latą 1936–1951 to burzliwy okres w dziejach Polski. Znajdowało to odbicie w ekspozycjach Muzeum. W latach 1936–1939: Polska sanacyjna, a więc ekspozycje obrazujące jej „mocarstwowość”, silne podkreślanie roli J. Piłsudskiego, lata 1939–1945: Rząd na Emigracji (najpierw Angers, potem Londyn) – ekspozycje pokazujące wysiłek zbrojny Polaków na Zachodzie (szczególnie jeśli chodzi o 2 Dywizję Strzelców Pieszych internowanych w owym czasie w Szwajcarii), lata 1945–1951: Polska Ludowa – w działalności Muzeum pojawiało się coraz więcej elementów propagandy komunistycznej (zwłaszcza po 1948 roku), co spowodowało, że zaniepokojeni Szwajcarzy pozbawili Polskę prawa dzierżawy zamku rapperswilskiego.

Powyższe przyczyny spowodowały, że brak pełnego opracowania historii tej jakże ciekawej polskiej placówki kulturalnej w Szwajcarii².

W niniejszym artykule pragnę skupić się na działalności biblioteki Muzeum i jej współpracy z licznymi instytucjami kulturalnymi, politycznymi i społecznymi w Szwajcarii, Polsce oraz innych państwach europejskich w latach 1936–1945³. Okres ten stanowi zamkniętą całość w dziejach Muzeum, z uwagi na ciągłość działalności i składu personalnego. Pominięte w tej pracy lata powojenne cechowały się bowiem coraz większym upolitycznieniem placówki i całkowitą zmianą charakteru jej pracy. W swej pracy opierałem się głównie na materiałach zgromadzonych w zespole archiwalnym „Muzeum Polskie w Rapperswilu”, znajdujących się w Archiwum Akt Nowych w Warszawie.

Okres 1936 – 1939

Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu (nazywane w latach późniejszych Muzeum Polskim w Rapperswilu) sięga swymi korzeniami roku 1936. Wtedy to na zamku rapperswilskim otwarto wystawę obrazów, grafiki, rzeźby i tkaniny artystycznej będących dziełem Bloku Zawodowych Artystów Plastyków⁴.

Rok później Ministerstwo Spraw Zagranicznych powołało do życia placówkę kulturalną w pełnym słowa tego znaczeniu – Muzeum Polski Współczesnej

² Pierwszą i jak dotąd jedyną pracą naukową na ten temat jest artykuł A. Chankowskiego, *Muzeum Polski Współczesnej w latach 1936–1939*, który ukazał się na łamach Rocznika Biblioteki Narodowej 1998, t. 32. Ponadto zwięzłą informację zawiera 3-stronicowy folder Edwarda Kołodziejca, *Muzeum Polskie w Rapperswilu (1936–1952) i pozostałe po nim akta*, Warszawa 1992.

³ Dzieje Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu i jego biblioteki w latach 1945–1951 nie zostały dotychczas opracowane. Niewielka objętość niniejszego artykułu spowodowała ograniczenie jego zakresu chronologicznego do lat 1936–1945. Następnym etap w dziejach biblioteki (1945–1951) zostanie przedstawiony w kolejnym artykule.

⁴ Blok Zawodowych Artystów Plastyków został utworzony 7.06.1934 r. Skupiał różne stowarzyszenia artystyczne studentów i absolwentów warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych: Bractwo Św. Łukasza, Ryt, Ład, Szkoła Warszawska, Łoża Wolnomalarska.

w Rapperswilu. Jej celem było upowszechnianie wśród obcokrajowców osiągnięć polskiej kultury, gospodarki oraz zapoznanie ich z historią i sytuacją społeczno-polityczną Polski. Ponadto Rapperswil miał się stać ośrodkiem propagandy turystycznej — promując polskie uzdrowiska, imprezy sportowe, regiony turystyczne i ośrodki wypoczynkowe, jak również dostarczając informacji o połączeniach komunikacyjnych, noclegach itp.

Powyższym zadaniom odpowiadała struktura Muzeum. W jej ramach do września 1939 r. utworzono następujące działy: ogólnoinformacyjny (zawierający zasadnicze informacje o Polsce), komunikacyjno-turystyczny, sztuki, historyczny, gospodarczo-przemysłowy oraz dział regionalny — śląski⁵. Ponadto w latach 1936—1939 eksponowano kilka wystaw czasowych, m.in. dorobku Stowarzyszenia Polskich Artystów Grafików „Ryt”, książki historycznej⁶.

Problematyka, jaką zajmowały się poszczególne działy, rzutowała na zawartość tworzonej dla potrzeb Muzeum biblioteki naukowej. Jej głównym celem było:

- a) upowszechnianie wśród obcokrajowców (w szczególności Szwajcarów) podstawowej wiedzy o Polsce,
- b) dostarczanie badaczom zajmującym się sprawami polskimi wartościowej literatury i prasy naukowej,
- c) zapewnienie polonii szwajcarskiej kontaktu z literaturą polską,
- d) rozprowadzanie wśród szwajcarskich organizacji społecznych materiałów reklamowych i propagandowych dotyczących Polski (zwłaszcza turystycznych i sportowych),
- e) tworzenie księgozbioru podręcznego na potrzeby personelu Muzeum.

Początków biblioteki Muzeum należy szukać w stworzonej w 1936 roku przy wystawie dorobku Bloku Zawodowych Artystów Plastyków czytelnicy. Znajdowała się ona na I piętrze Zamku i wchodziło się do niej przez salę prezentującą dorobek Światowego Związku Polaków z Zagranicy („Światpolu”). Umieszczono tu wydawnictwa nadesłane przez MSZ⁷. Czytelnia była czynna codziennie w godzinach pracy Muzeum: od 10 do 12 i od 14 do 18 (również w soboty i niedziele).

W pierwszym okresie działalności Muzeum pracą biblioteczną zajmowali się, w zależności od potrzeb, kierowniczka Muzeum bądź sekretarz. Od samego początku, czyli 1936 roku placówką kierowała kustosz Halina Kenar⁸. W 1937

⁵ E. Kołodziej, op. cit., s. 2.

⁶ Stowarzyszenie Polskich Artystów Grafików „Ryt” zostało założone w 1926 roku przez Władysława Skoczylasa. Jego członkowie, studenci i absolwenci ASP w Warszawie opierali się w swojej twórczości na tradycji polskiego drzeworytnictwa XV i XVI wieku.

⁷ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), Muzeum Polskie w Rapperswilu (dalej MP), sygn. 86, t. 2, k. 74—79, Raport Poselstwa RP w Bernie do Wydziału Prasowego MSZ: „Zamknięcie wystawy Bloku Zawodowych Artystów Plastyków w Rapperswilu”. 28.12.1936.

⁸ Halina Kenar urodziła się 23 września 1907 w Zakroczymiu n. Wisłą. Była córką profesora Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie — Wojciecha Jastrzębowskiego, wybitnego plastyka

roku stworzono etat sekretarza pełniącego swe obowiązki przez 7 miesięcy w okresie sezonu turystycznego. Niestety w istniejącej dokumentacji dotyczącej Muzeum brak informacji, kto pełnił tę funkcję w 1937 roku. Pełniejsze dane zachowały się dla roku 1938, kiedy to w miesiącach lipiec–listopad obowiązki sekretarza sprawował Kazimierz Zieliński⁹. Przez trzy miesiące letnie pomagała mu jego siostra Halina Studzińska, nie zajmująca wówczas żadnego stanowiska etatowego¹⁰. Jej zaangażowanie w pracy spowodowało, że Kenarowa zaproponowała Studzińskiej pracę w charakterze „zastępcy sekretarza”. Do jej obowiązków należało prowadzenie oferującego wyroby ludowe „sklepiku”, czytelnia, jak również sprzedaż i rozdawanie wydawnictw propagandowych oraz zajmowanie się informacją turystyczną. W 1939 roku w budżecie Muzeum pojawił się etat pomocnika sekretarza pracującego przez 6 miesięcy z pensją 225 sfr¹¹. W tymże roku funkcję sekretarza (z rozszerzonym do 12 miesięcy etatem) objął po wyjeździe Zielińskiego Janusz Studziński – mąż Haliny¹². Zgodnie z umową miał ją pełnić do 31 marca 1940 roku.

Poszerzony skład personelu pozwalał na sztywniejszy podział obowiązków, choć sprawy tej nie traktowano zbyt formalnie. Należy tu stwierdzić, że choć sprawy biblioteki i czytelnia znajdowały się w pieczy Haliny Studzińskiej, to była ona często wspierana przez Kenarową, szczególnie jeśli chodzi o korespondencję z czytelnikami i instytucjami zajmującymi się książką.

Początkowo księgozbiór biblioteki pod względem ilościowym przedstawiał się skromnie. W 1936 roku obejmował on około 100 różnorodnych wydawnictw propagandowych o Polsce. Rok później osiągnął już 200 tomów¹³. Były to publikacje w różnych językach europejskich, dotyczące Polski, jej historii, życia gospodarczego, społecznego i kulturalnego. Większość z nich była nadesłana przez MSZ. Prócz tego biblioteka była zasilana przez Towarzystwo

i organizatora życia artystycznego. W 1934 roku ukończyła ASP w Warszawie. W 1932 roku wyszła za mąż za Antoniego Kenara, znanego artystę-rzeźbiarza. Do momentu podjęcia się organizacji Wystawy „Polska Współczesna” w Rapperswilu pracowała jako artystka zrzeszona w Stowarzyszeniu Artystów Plastyków „Blok”.

⁹ Kazimierz Zieliński, syn Stanisława Zielińskiego – bibliotekarza z I Muzeum w Rapperswilu, wcześniej był pracownikiem konsulatu RP w Paryżu.

¹⁰ Halina Studzińska wcześniej zatrudniona była w Światowym Związku Polaków z Zagranicy.

¹¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 5, k. 12–14, Uzasadnienie preliminarza. Załącznik do sprawozdania z działalności Muzeum Polskiego w Rapperswilu w sezonie letnim i jesiennym 1938 r. 31.01.1939.

¹² Janusz Studziński urodził się 11 lutego 1914 w Rożyszczach na Wołyniu. W 1935 r. ukończył Wydział Prawa Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie. Od 1934 r. do momentu przyjazdu do Rapperswilu pracował jako sekretarz Komisji Naukowych Badań Ziem Wschodnich przy Prezydium Rady Ministrów. Po wybuchu wojny zgłosił się do wojska polskiego i wyjechał ze Szwajcarii.

¹³ AAN, MP, sygn. 86, t. 23, Przegląd orientacyjny działalności Muzeum Polskiej Współczesnej w Rapperswilu. 28.04.1939.

Szerzenia Sztuki Polskiej wśród Obcych¹⁴. W 1937 roku przesłało ono 17 katalogów i 10 książek¹⁵.

Z tego szczupłego księgozbioru korzystali nieliczni użytkownicy. Według sprawozdania z działalności w sezonie letnim i jesiennym 1938 roku wypożyczono 25 książek, a 46 podarowano. Ponadto sprzedano 16 książek zamówionych za pośrednictwem Muzeum¹⁶. Prócz tego część osób korzystała z czytelnicy, w której znaleźć można było słowniki oraz prasę. Wydział Prasowy MSZ w 1937 roku zaprenumerował dla czytelnicy „Gazetę Polską” i pismo „Światowid”¹⁷.

Ofertę czytelniczą wzbogacały czasopisma przysyłane przez organizacje społeczne. Liga Popierania Turystyki zaprenumerowała dla Muzeum m.in. pisma: „As”, „Tygodnik Ilustrowany”, „Turysta w Polsce” oraz „Światowid”¹⁸. Światowy Związek Polaków z Zagranicy nadsyłał miesięcznik „Polacy Zagranicą”¹⁹.

Ponadto czytelnicy posiadała duży wybór wydawnictw informacyjnych, które otrzymywała od Ministerstwa Komunikacji i Ministerstwa Spraw Zagranicznych – instytucji finansujących w głównej mierze Muzeum w Rapperswilu. Służyły one głównie propagowaniu wizerunku Polski jako państwa nowoczesnego, a jednocześnie posiadającego wielkie walory turystyczne. Przedstawiano polską „egzotykę” (Polesie, Huculszczyzna, Wileńszczyzna), wspaniałe zabytkowe miasta (Kraków, Lwów, Wilno), ośrodki sportu (Zakopane). Przykładem może tu być prospekt pt. *Pologne — Poland* wydany w języku angielskim i francuskim przez Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji, a przygotowany specjalnie na Międzynarodową Wystawę Sztuki i Techniki w Paryżu w 1937 roku. Zawierał on ścisłe i zwięzłe informacje turystyczne o Polsce (ceny hoteli, komunikacja itp.)²⁰. Podobny w charakterze był prospekt w języku niemieckim *Polen*. Spośród innych tytułów wymienić należy *Pieniny, Skifahrt, Krakau*. Wszystkie one cieszyły się dużym powodzeniem wśród zwiedzających. Prócz tego posiadano materiały dotyczące: Tatr, Białowieży, Warszawy, Gdyni, Łowicza (w języku niemieckim i francuskim, niektóre

¹⁴ Towarzystwo Szerzenia Sztuki Polskiej wśród Obcych powstało w 1926 r. pod patronatem MSZ i MWRiOP. Zadaniem Towarzystwa było propagowanie sztuki polskiej za granicą i nawiązywanie kontaktów z zagranicznymi ośrodkami artystycznymi.

¹⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 33, k. 1, Pismo Towarzystwa Szerzenia Sztuki Polskiej wśród Obcych. 7.05.1937.

¹⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 5, k. 15–17, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu w sezonie letnim i jesiennym 1938 r. 31.01.1939.

¹⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 2, k. 48, Pismo naczelnika Wydziału Prasowego MSZ do H. Kenar. 26.08.1937.

¹⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 2, k. 130, Pismo Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji do H. Kenar. 4.10.1937.

¹⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 38, k. 83, Pismo H. Kenar do Światowego Związku Polaków z Zagranicy. 10.06.1938.

²⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 2, k. 111, Pismo H. Kenar do Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji. 12.07.1937.

również w języku angielskim)²¹. Zdaniem kierowniczkii Muzeum najbardziej podobały się prospekty posiadające oryginalne rysunki barwne prezentujące regionalny folklor.

Największe zainteresowanie budziły materiały niemieckojęzyczne, co wynikało ze struktury narodowościowej zwiedzających (60% Szwajcarzy, 8% Niemcy). Wśród wydawnictw informacyjnych dotkliwie odczuwano brak prospektów dotyczących Poznania oraz dobrych prospektów prezentujących Gdynię i Lwów²².

Broszury propagandowo-informacyjne pochodziły też od różnego rodzaju organizacji i przedsiębiorstw zajmujących się turystyką, np. Orbisu²³.

Wszystkie materiały, które trafiały do biblioteki i czytelni Muzeum Polski Współczesnej, przychodziły na adres Poselstwa Polskiego w Bernie jako placówki sprawującej bezpośredni nadzór nad Rapperswillem.

Muzeum prowadziło ożywioną akcję informacyjną. O jej skali niech świadczą następujące liczby. W roku 1938 rozdano na terenie Zamku około 12 tys. różnego rodzaju prospektów wydanych przez Ministerstwo Komunikacji. Ponadto prospekty te były wysyłane zainteresowanym – szkołom i organizacjom szwajcarskim oraz osobom prywatnym – 478 egz. Prócz tego rozdano bądź sprzedano 14 map. W 47 przypadkach udzielono szczegółowych informacji dotyczących połączeń kolejowych z Polską. Do szwajcarskich organizacji sportowych, biur turystycznych i osób prywatnych rozesłano 450 prospektów reklamujących zawody narciarskie FIS w Zakopanem (Mistrzostwa Świata w lutym 1939 r.)²⁴. Ponadto prospekty propagujące uroki „zimowej stolicy Polski” i zawody FIS (m.in. w języku włoskim, holenderskim, czeskim, rumuńskim i węgierskim) były wyłożone w najwyższej sali wieży zamkowej, będącej jednocześnie punktem widokowym. Wszystkie te działania owocowały wzrostem zainteresowania Polską wśród obcokrajowców. By poszerzyć swoją wiedzę, osoby te korzystały również z książek przysyłanych przez bibliotekę rapperswilską. Dostarczano im również czasopisma fachowe, m.in. dotyczące spraw bankowości²⁵. Zainteresowanie tymi zagadnieniami wynikało z faktu, że Szwajcaria była jednym z głównych, światowych centrów finansowych, a co za tym idzie, śledziła również sytuację na polskim rynku kapitałowym.

Koszty utrzymania biblioteki nie były duże. Część z nich trudno dziś wyodrębnić z całości budżetu Muzeum, jak na przykład koszty korespondencji

²¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 3, k. 188, Pismo Ministerstwa Komunikacji do H. Kenar. 2.08.1938.

²² AAN, MP, sygn. 86, t. 47, k. 28, Notatka odręczna H. Kenar do pisma skierowanego do Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji. 12.07.1937.

²³ AAN, MP, sygn. 86, t. 1, k. 71, Pismo A. Bronarskiego do H. Kenar. 28.08.1937.

²⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 3, k. 4–6, Sprawozdanie z działalności Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu w sezonie letnim i jesiennym 1938 r. 25.10.1938.

²⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 47, k. 28, Notatka odręczna H. Kenar do pisma skierowanego do Wydziału Turystyki Ministerstwa Komunikacji. 12.07.1937.

z czytelnikami. Część, jak np. pensja bibliotekarza czy zakupy mebli do biblioteki, była wyraźnie wyszczególniona. W roku 1937 pojawia się np. informacja o zakupie 4 krzeseł i 2 stołów do biblioteki za sumę 350 sfr²⁶.

Prawdziwy rozwój biblioteki Muzeum zapoczątkowała wystawa polskiej książki historycznej. Jej geneza związana jest z VIII Międzynarodowym Kongresem Historyków, który na przełomie sierpnia i września 1938 roku obradował w niedaleko położonym Zurychu. Jego uczestnicy 31 sierpnia mieli zwiedzić Muzeum w Rapperswilu, co stwarzało okazję do przedstawienia spraw polskich wpływowemu, opiniotwórczemu gremium. W tym celu MSZ zdecydowało się zaprezentować na zamku rapperswilskim dorobek polskiej myśli historycznej z kilku ostatnich lat w postaci wystawy książek. Niestety obiecwana przez wielu uczonych pomoc przy zbieraniu materiałów wystawowych okazała się iluzją. Tadeusz Fiedler, student ASP, który zajmował się sprawami organizacyjnymi w Warszawie, był nieustannie odsyłany od jednych osób do drugich²⁷.

Sytuację uratował pracownik MSZ, Emil Kipa. Pod jego wpływem Polskie Towarzystwo Historyczne we Lwowie rozesłało odezwę do wydawnictw i instytucji naukowych z prośbą o nadsyłanie książek do Rapperswilu²⁸. Odpowiedziało prawie 50 wydawnictw, przesyłając ponad 680 książek i 8 map historycznych. Niestety kłopoty z transportem spowodowały, że przesyłka książek dotarła na miejsce 10 dni przed planowaną datą wycieczki. Był to zbyt krótki termin na przygotowanie ekspozycji na odpowiednim poziomie naukowym – wykonanie odpowiednich plansz, objaśnień itp.²⁹ Ograniczono się do prostego wyeksponowania książek i wydawnictw w wielkiej sali trzeciego piętra. Dnia 31 sierpnia przybyło do Rapperswilu ponad 800 uczestników kongresu. Zostali oni powitani przez posła RP w Bernie Jana Modzelewskiego. Po przemówieniach zebrani zwiedzili wystawę książki historycznej oraz pozostałe działy Muzeum.

Prezentowane książki po zakończeniu Wystawy stały się podstawą biblioteki rapperswilskiej. Zanim to jednak nastąpiło należało uzgodnić z instytucjami, które je nadesłały, sprawę ich zatrzymania w Rapperswilu. Niektóre z nich z góry ofiarowały książki Muzeum. Z kolei do tych, które w sposób jednoznaczny nie zastrzegły sobie ich zwrotu, H. Kenar wysyłała listy z podziękowaniami. Zaznaczała w nich, że brak prośby o zwrot traktuje jako chęć złożenia daru. Do

²⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 2, k. 14–18, Pismo A. Wdziękońskiego, zastępcy naczelnika Wydziału Prasowego MSZ, do Poselstwa RP w Bernie. Marzec 1937.

²⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 21, k. 127, Pismo E. Manteuffla do H. Kenar. 13.07.1938.

²⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 41, k. 32, Odezwą Polskiego Towarzystwa Historycznego we Lwowie. 21.07.1938.

²⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 3, k. 22–23, Pismo H. Kenar do A. Wdziękońskiego, zastępcy naczelnika Wydziału Prasowego MSZ. 18.08.1938.

pozostałych wysyłała pisma z prośbą o zmianę decyzji. Tylko w trzech przypadkach spotkała się z odmową³⁰.

Był to księgozbiór cenny, bowiem obejmował publikacje najważniejszych instytucji naukowych w Polsce. Były wśród nich m.in. Wojskowe Biuro Historyczne, Zakład im. Ossolińskich, Polska Akademia Umiejętności, Biblioteka Narodowa, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Towarzystwo Naukowe we Lwowie, Wydawnictwo Gebethner i Wolff, Biblioteka Kórnicka, Instytut Śląski, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Instytut Bałtycki, Towarzystwo Miłośników Historii w Warszawie, Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych we Lwowie, Kasa im. Mianowskiego, Instytut J. Piłsudskiego, Książnica Atlas we Lwowie (wydawnictwa kartograficzne).

Tym sposobem muzealna książnica powiększyła się o ponad 500 książek i wydawnictw o tematyce historycznej³¹. Tak wzbogacona biblioteka mogła znacznie rozwinąć swą działalność. Było to tym szczęśliwsze zrządzenie losu, że w niedalekiej przyszłości, w okresie II wojny światowej, można było pełniej odpowiedzieć na potrzeby czytelnice studiujących i uczących się internowanych żołnierzy 2 Dywizji Strzelców Pieszych, korzystających ze zbiorów biblioteki.

Wojna przerwała przygotowania do planowanej na sezon zimowy 1939/1940 wystawy dotyczącej Związku Harcerstwa Polskiego. Odbiło się to również na zbiorach biblioteki, gdyż do Rapperswilu miały być przesłane z kraju publikacje dotyczące tej problematyki.

Okres 1939—1945

Wybuch II wojny światowej postawił Muzeum w Rapperswilu w ciężkiej sytuacji materialnej. Instytucje państwowe dotąd je finansujące same borykały się z trudnościami w swej działalności na emigracji. Dopiero w kwietniu 1940 roku Ministerstwo Informacji i Dokumentacji zobowiązało się, na mocy decyzji ministra Stanisława Strońskiego, do pokrywania połowy budżetu Muzeum. Fundusze te miały być wykorzystane na działalność propagandową. Drugą połowę budżetu w wys. 1250 franków szwajcarskich miesięcznie pokrywało MSZ z przeznaczeniem ich wyłącznie na wydatki administracyjne. Jedynie MSZ za pośrednictwem Poselstwa w Bernie nadsyłało regularnie fundusze. Ministerstwo Informacji i Dokumentacji do końca 1942 r. nie przekazało obiecanych pieniędzy mimo monitów Kenarowej, w których wskazywała ona na potrzebę wzmoczenia akcji propagandowej³². Pieniądze te były tym bardziej potrzebne, że

³⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 41, Korespondencja dotycząca wystawy książki historycznej.

³¹ Tamże oraz AAN, MP, sygn. 86, t. 3, k. 57—58, Sprawozdanie H. Kenar do naczelnika Wydziału Prasowego MSZ W. Skińskiego. 30.10.1938.

³² AAN, MP, sygn. 86, t. 4, k. 39—41, Pismo H. Kenar do J. Modzelewskiego. 28.10.1942.

o ile po klęsce Francji Szwajcarzy nie pozwalali na działalność propagandową, obawiając się reakcji Niemiec, to po roku warunki do prowadzenia propagandy uległy poprawie. Muzeum rapperswilskie jako instytucja apolityczna z siedzibą w państwie neutralnym znakomicie się do tego nadawało. Chcąc zaradzić trudnej sytuacji finansowej w roku 1940, kierownictwo placówki bardzo zredukowało wydatki. Osiągnięto to przez obniżenie poborów pracowników stałych, obcięcie wydatków propagandowych, zmniejszenie personelu pomocniczego. Z czasem sytuacja się poprawiła. W 1943 roku pensja kierownika wynosiła 350 sfr., bibliotekarza 300 sfr, zaś sekretarki 240 sfr³³.

Równocześnie przed biblioteką w Rapperswilu pojawiły się liczne, nowe zadania. Realizacją jednego z nich był zakup, mimo trudności finansowych, poloników pojawiających się obficie w okresie wojny na szwajcarskim rynku antykwarycznym. Gromadzono je, mając świadomość ogromnych strat, jakie kultura polska ponosi w wyniku okupacji i działań wojennych. Od 1944 roku prowadzona była na terenie Muzeum ewidencja wszystkich poloników znajdujących się na terenie Szwajcarii. H. Studzińska sporządzała ich katalog kartkowy. Pomagało jej w tym kilka Polek z Obozu Szkolnego „Wola” w Feldbach³⁴. Współpracowano tu m.in. z Janem Modzelewskim kierującym podówczas pracami nad encyklopedią *Pologne 1919–1939*, który przesłał sporządzony przez siebie katalog kartkowy poloników Biblioteki Ligi Narodów w Genewie (około 1000 pozycji)³⁵. Niestety akcja ta nie została zakończona, czego powodem były zmiany personalne w Muzeum po zakończeniu wojny.

Przy zakupach poloników współpracowano m.in. z antykwariatem Mme Serrailon w Genewie i antykwariatem B. Bursteina z Lugano. Polonika były też nabywane od osób prywatnych — Szwajcarów, licznej grupy uchodźców polskich oraz Polonii szwajcarskiej. Polacy mieszkający w Szwajcarii często informowali Rapperswil o ciekawych wystawach, zauważonych polonikach itp.

Tak było z biblioteką zmarłego księdza Makowieckiego (105 pozycji), która została przekazana do Rapperswilu dzięki staraniom Polaków z Genewy — ks. Wacława Tworkowskiego i Konstantego Węclawowicza³⁶. Ten ostatni zasilił również bibliotekę swoimi książkami, a ponadto licytował na aukcjach antykwarycznych polonika dla Muzeum i informował o ich pojawianiu się na terenie Szwajcarii francuskojęzycznej.

³³ AAN, MP, sygn. 86, t. 160, Książka kasowa 1943 roku.

³⁴ Obóz Szkolny „Wola” w Feldbach k. Rapperswilu był zorganizowany w 1944 roku przez H. Kenar dla polskich dziewcząt, które przedostały się do Szwajcarii z obozów pracy przymusowej w Niemczech. W obozie tym zorganizowano szkołę powszechną, którą ukończyło 37 dziewcząt.

³⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 6, k. 38, Podziękowanie H. Studzińskiej do J. Modzelewskiego. 15.09.1944.

³⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 127, Zbiór korespondencji Muzeum w Rapperswilu z ks. Wacławem Tworkowskim i Konstantym Węclawowiczem.

Wśród osób pomagających Rapperswilowi był także Jan Woczyński z Zurychu. Przekazał on dużą liczbę roczników starych czasopism: „Tygodnika Ilustrowanego”, „Przeglądu Tygodniowego”, „Kłosów”, „Wieńca” oraz 24 książki o tematyce społeczno-politycznej³⁷.

Swoje publikacje nadsyłał dr Stanisław Liberek z Lozanny – *L'amitié polono-suisse au cours des siècles*, *Les Polonais au pays de Vaud* (wydane przez Towarzystwo Polskie w Lozannie), *Fraternité d'armes polono-suisse au cours des siècles*. Przy tej ostatniej publikacji Muzeum pełniło nawet rolę wydawcy formalnego i pomagało również w jego sprzedaży. Podczas pracy nad nimi dr Liberek często korzystał z księgozbioru rapperswilskiego. Ponadto dostarczał on publikacje wydawnictw, których był przedstawicielem na Szwajcarię: „Biblioteki Polskiej” w Budapeszcie oraz czasopisma „Wiarus Polski” z Lyonu³⁸.

Rapperswil był też zaopatrywany przez inne osoby. Zamieszkały w Lizbonie dr Adam Zieliński przysyłał wydawane za granicą książki polskie i o Polsce³⁹. Były wśród nich wydawnictwa propagandowe w języku angielskim oraz czasopisma polskie („Nowa Polska, „Polska Walcząca”, „Skrzydła”).

Po śmierci Ignacego Jana Paderewskiego czynione były starania w sprawie przekazania jego biblioteki, znajdującej się w willi Riond Bosson w Morges, w depozyt Muzeum rapperswilskiemu. Miano tu na względzie niebezpieczeństwo zniszczenia niekonserwowanych zbiorów i potrzebę ich szybkiego udostępnienia po zakończeniu wojny. Proszono nawet o interwencję w tej kwestii ministra Stanisława Kota⁴⁰. Niestety sprawy tej nie udało się załatwić, gdyż pojawiły się komplikacje przy realizacji testamentu Paderewskiego. Jego majątek, w tym i księgozbiór, został w dużym stopniu rozproszony. Część pamiątek i dokumentów, w tym głównie książki i broszury o treści muzycznej, trafiło ostatecznie do Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴¹.

Subwencja Ministerstwa Informacji i Dokumentacji w wysokości ustalonej ostatecznie na 1000 franków miesięcznie była w latach 1943–1944 w dużej mierze przeznaczana na rozszerzanie zbiorów bibliotecznych i urządzanie wypożyczalni. Na zakup książek, map, prenumeratę pism polskich, oprawę książek, druk katalogu książek przechowywanych w Rapperswilu, sporządzenie ewidencji poloników szwajcarskich, pensje dla pracownika biblioteki wydano

³⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 127, k. 366, List Jana Woczyńskiego do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 4.01.1944.

³⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 126 i 127, Korespondencja Muzeum w Rapperswilu ze Stanisławem Liberkim.

³⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 63, k. 20, Pismo Muzeum Polskiego w Rapperswilu do Polska YMCA we Francji. 27.06.1942.

⁴⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 6, k. 40, Projekt depezy od H. Kenar i J. Modzelewskiego do min. S. Kota w sprawie biblioteki Paderewskiego. 8.09.1944.

⁴¹ M. M. Drozdowski, *Ignacy Jan Paderewski – zarys biografii politycznej*, Warszawa 1986; D. Szwarcman, *Testament Paderewskiego*, *Magazyn Gazety Wyborczej* 1997, nr 3, s. 16–18.

w ramach subwencji Ministerstwa Informacji i Dokumentacji w 1943 roku – 5322 sfr, zaś w 1944 roku – 7131,45 sfr⁴².

Muzeum nabywało książki i inne wydawnictwa (grafikę, mapy), także za pieniądze, jakie uzyskiwało ze sprzedaży publikacji będących efektem własnej działalności wydawniczej. Bardzo wydatnie przysłużył się bibliotece dobrze sprzedający się podręcznik Ewalda Mazurka *Ich lerne polnisch* wydany przez Muzeum w 1943 roku⁴³.

Polonika napływały również z innych źródeł. Ministerstwo Informacji i Dokumentacji przysyłało publikacje reprezentujące różnorodne wydawnictwa polskiej emigracji wojennej rozsianej po całym świecie. Przykładem tego może być przesyłka z kwietnia 1945 roku, która zawierała książki wydawnictwa „W Drodze” (Jerozolima) oraz oficyny „Roy Publishers” (Nowy Jork)⁴⁴.

Wiele poloników było nadsyłanych przez różnego rodzaju organizacje polonijne z Francji, Węgier, Wielkiej Brytanii⁴⁵. Z terenu Francji tamtejsza polska YMCA przesała w 1942 roku 2 komplety swoich wydawnictw (44 broszury) otrzymując w zamian dublety Muzeum⁴⁶.

Zbiory książkowe Muzeum powiększono również przez wymianę z innymi bibliotekami. Dotyczyło to w szczególności dubletów. Muzeum Polskie w Rapperswilu przysyłało książki Bibliotece YMCA mającej swą siedzibę w Münchenbuchsee k. Berna. Były to pozycje nie mieszczące się w profilu biblioteki Muzeum, a przede wszystkim jej dublety; w ten sposób upłynniono m.in. 60 egz. broszury pt. *Boje polskie 1939–1941*⁴⁷.

YMCA zaś poprzez Inspektorat Kursów Ogólnokształcących tejże organizacji przysyłała swe wydawnictwa do Rapperswilu. Jednym z nich był „Biuletyn Informacyjny” tej organizacji przeznaczony do fachowego użytku instruktorów uczących na kursach wieczorowych w Szwajcarii, dostarczany w kilku egzemplarzach. Inspektorat przekazywał również wszystkie swoje podręczniki przeznaczone dla żołnierskich szkół powszechnych funkcjonujących w Szwajcarii⁴⁸. Obejmowały one swym zakresem całość materiału wymaganego

⁴² AAN, MP, sygn. 86, t. 7, k. 1–2, Rozliczenie subwencji Ministerstwa Informacji i Dokumentacji na działalność propagandową za okres 1.04.1943 – 31.12.1944. 31.01.1945.

⁴³ AAN, MP, sygn. 86, t. 6, k. 28–29, List H. Studzińskiej do J. Modzelewskiego. 18.08.1944.

⁴⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 7, k. 11–12, Spis książek nadesłanych Muzeum przez Ministerstwo Informacji i Dokumentacji. 20.04.1945.

⁴⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 127, k. 179, Korespondencja Muzeum Polskiego w Rapperswilu z Janem Reychmanem (Węgry). Luty 1944.

⁴⁶ YMCA działała w Polsce od 1918 r. Jako instytucja rozwijała szeroką działalność społeczno-wychowawczą i kulturalną wśród młodzieży męskiej. W okresie wojny skoncentrowała swą aktywność na opiece nad żołnierzami. Po klęsce wrześniowej organizowała dla nich pomoc na terenie Rumunii, Węgier, Francji i Szwajcarii.

⁴⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 63, k. 23, Pismo H. Studzińskiej do Biura Centralnego YMCA dla 2 DSP w Münchenbuchsee. 30.09.1942.

⁴⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 63, k. 51, Pismo kpt. A. Czerniawskiego, inspektora Kursów Ogólnokształcących YMCA, do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 16.07.1943.

przez cywilne szkolnictwo, a więc chemię, geografę, język polski, historię itd. Z tego źródła nadchodziło też wiele podręczników technicznych, takich jak *Stolarstwo*, *Podstawy elektrotechniki*, *Budownictwo wodne*, a wydanych z myślą o licznych kursach zawodowych. YMCA przekazała też w latach 1942–1944 w depozyt bibliotece Muzeum ponad 30 tytułów sztuk teatralnych – A. Fredry, H. Ibsena, J. Kochanowskiego, Moliera, M. Maeterlincka, J. U. Niemcewicza, W. Shakespeara, Sofoklesa, Witkacego⁴⁹.

Biblioteka rapperswilska współpracowała również z Biblioteką Polską w Paryżu. W zamian za polonika szwajcarskie z lat 1944–1945 Rapperswil otrzymywał z tej biblioteki książki⁵⁰.

Bardzo ważną instytucją wzbogacającą bibliotekę Muzeum w książki była internowana w Szwajcarii 2 Dywizja Strzelców Piesznych. Jednostka ta 19 i 20 czerwca 1940 roku przekroczyła granicę szwajcarsko-francuską, po stoczeniu walk z Niemcami na terenie Francji. W Szwajcarii zostało internowanych 12 388 żołnierzy⁵¹. Władze szwajcarskie rozmieściły ich w licznych obozach internowania i wykorzystywały do prac gospodarczych i wojskowych (budowa dróg, mostów, lotnisk, linii telefonicznych, melioracja terenów rolniczych).

Współpraca Rapperswilu z Dywizją zacieśniła się bardzo, gdy udostępniono dwie sale w zamku na urządzenie Działu 2 DSP. Zapoczątkowało to przekazywanie Muzeum wszelkich materiałów dotyczących historii i internowania jednostki. Sam gen. Bronisław Prugar-Ketling – dowódca 2 DSP – dawał dobry przykład, ofiarując często własne książki bibliotece. Pod koniec wojny archiwum jednostki zostało przekazane w depozyt do Muzeum w Rapperswilu. W ślad za tym również żołnierze i oficerowie indywidualnie dostarczali na przechowanie swoje zbiory prywatne. Wzrosła wówczas także liczba darów – książek, pamiątek, których internowani nie byli w stanie zabrać ze sobą, wyjeżdżając ze Szwajcarii⁵².

Również instytucje związane z 2 DSP deponowały swoje publikacje w Muzeum rapperswilskim. Polski Obóz Licealny w Wetzikon na bieżąco dostarczał swe skrypty. Podobnie postępował Obóz Uniwersytecki we Fryburgu oraz Ośrodek kursów szkolenia zawodowego w Matzingen. Pod koniec wojny, podczas likwidacji bibliotek szkolnych Obozów w Wetzikon i Fryburgu przekazano część książek Rapperswilowi⁵³. Redakcja polskiego czasopisma

⁴⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 64, k. 44, Pismo H. Studzińskiej do Biura Centralnego YMCA w Münchenbuchsee. 27.04.1944.

⁵⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 8, k. 1–3, Pismo Poselstwa RP w Bernie do H. Kenar. 23.12.1944. AAN, MP, sygn. 86, t. 8, k. 4, Pismo H. Kenar do Biblioteki Polskiej w Paryżu. 19.01.1945.

⁵¹ W. Drobny, *Karabin i książka. Polskie Liceum w Szwajcarii 1940–1944*, Warszawa 1973, s. 20.

⁵² AAN, MP, sygn. 86, t. 128–129, Korespondencja Muzeum Polskiego w Rapperswilu dotycząca depozytów w latach 1944–1946.

⁵³ AAN, MP, sygn. 86, t. 128, k. 27, Pismo E. Kmicikiewicza, bibliotekarza Polskiego Obozu Licealnego w Wetzikon, do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 11.08.1944; AAN, MP, sygn. 86,

„Odbudowa” wydawanego przez środowisko Obozu Uniwersyteckiego w Winterthur zdeponowała w bibliotece Muzeum 500 egz. swego periodyku⁵⁴. Również redakcja głównego czasopisma internowanych – „Gońca Obozowego” przekazała kilkanaście oprawionych egzemplarzy swych roczników, które po wojnie miały być przekazane do dyspozycji bibliotek w Polsce⁵⁵.

Księgozbiór powiększały również wydawnictwa powielane przez Muzeum. Były to najczęściej publikacje odbijane na zlecenie różnych organów dywizji, w szczególności Obozów szkolnych, a służące celom dydaktycznym i naukowym. W ten sposób powielono np. w 400 egz. publikację *Spoleczne znaczenie ruchu spółdzielczego* ppłk Władysława Czocho i w 600 egz. *Znaczenie religii w życiu człowieka* ks. mjr Waleriana Świącickiego⁵⁶. Biblioteka była wzbogacana dzięki temu w literaturę, na którą było zapotrzebowanie czytelników.

Gromadzono również wydawnictwa naukowe z myślą o kraju. Prócz wspomnianych już powyżej podręczników 2 DSP drugim poważnym ich źródłem była akcja zbierania książek dla polskich wyższych uczelni, które rozpocząć miały działalność po wojnie. Inicjatorem jej był prof. Adam Vetulani – członek Komitetu Kulturalno-Oświatowego 2 DSP i kierownik Funduszu Kultury Narodowej na terenie Szwajcarii⁵⁷. Fundusz poza swą podstawową działalnością, jaką było wspieranie zasiłkami pracowników naukowych i różnych inicjatyw wydawniczych, zaczął propagować wśród szwajcarskich środowisk naukowych ideę przekazywania wydawnictw w darze. Akcja ta nasiliła się w 1944 roku, gdy wiadoma stawała się niedaleka klęska III Rzeszy, a co za tym idzie konieczność odbudowy zniszczonej Polski. Zaczęły nadchodzić różnego rodzaju czasopisma fachowe: głównie pedagogiczne, weterynaryjne, z dziedziny architektury.

Na prośbę prof. Vetulaniego przysłano w 3 egz. wydawnictwo „Schweizer Archive für Tierheilkunde” (roczniki 1939–1944). Profesor załatwił również regularne otrzymywanie kompletu czasopisma „Die Neue Schulpraxis”. Swoje publikacje przysyłał także Veterinär-Pathologisches Institut Uniwersytetu w Zurychu. Również Schweizerischer Lehrerinnenverein z siedzibą w Bernie nadsyłało na adres Muzeum kolejne numery swego periodyku „Schweizerische Lehrerinnen Zeitung”⁵⁸.

t. 128, k. 52, Pismo Obozu Uniwersyteckiego we Fryburgu do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 3.11.1944.

⁵⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 128, k. 15, Pismo redakcji czasopisma „Odbudowa” do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 15.04.1944.

⁵⁵ AAN, MP, sygn. 86, t. 128, k. 8–12, Pismo redakcji „Gońca Obozowego” do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 3.03.1943.

⁵⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 63, k. 30, Pismo H. Kenar do Schweizerischer Katholischer Jungmannschaftsverband w Lucernie. 1.04.1943.

⁵⁷ Więcej o Funduszu Kultury Narodowej w: A. Vetulani, *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii 1940–1945*, Warszawa 1976, s. 269–279.

⁵⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 6, k. 9, Pismo Poselstwa RP w Bernie do Muzeum Polskiego

Z biblioteką współpracowało także w akcji gromadzenia książek Poselstwo RP w Bernie. Mając na uwadze możliwość ich lepszego wykorzystania, Poselstwo przekazało część swego księgozbioru do Rapperswilu jako depozyt. Obie placówki wymieniały też między sobą karty swych katalogów, dążąc do zapewnienia czytelnikom bieżącej informacji o zasobach biblioteki zaprzyjaźnionej. W ramach współpracy Halina Studzińska udzieliła kilku lekcji z zakresu techniki bibliotecznej pracującej w Poselstwie Annie Ćwiklińskiej⁵⁹.

Poselstwo przekazywało swoje publikacje bibliotece Muzeum, która rozsyłała je dalej. Tak działo się z „Biuletynem informacyjnym o sprawach polskich” Poselstwa, redagowanym w języku francuskim, który w liczbie 160 egz. wysyłano zainteresowanym⁶⁰. Ponadto sprzedawano wydawnictwa własne Poselstwa. Z racji swych obowiązków Poselstwo miało szeroki dostęp do ukazujących się w czasie wojny nowych publikacji. To właśnie z tego źródła biblioteka rapperswilska często otrzymywała książkowe nowości. Wszystkie uzyskane z różnych źródeł wydawnictwa były przekazywane przez Poselstwo w formie depozytu lub daru dla Rapperswilu. W ten sposób postąpiono z 80 egzemplarzami otrzymanej z Londynu broszury Stanisława Doma *Uwagi o kampanii wrześniowej 1939 r.* Jej krytyczny wydźwięk dotyczący polityki władz sanacyjnych powodował, że wypożyczano ją do czytania wyłącznie oficerom po uzyskaniu zgody gen. Prugara-Ketlinga⁶¹.

Biblioteka rapperswilska rewanżowała się, przesyłając Poselstwu posiadane wydawnictwa 2 DSP, m.in. powielane w Muzeum wydawnictwa Komitetu Kulturalno-Oświatowego (np. „Biuletyn Dywizji”)⁶².

Wszystkie zasygnalizowane wyżej działania inspirowane w dużej mierze przez pracowników Muzeum spowodowały, że biblioteka powiększyła w okresie wojny swój zasób kilkakrotnie. Pewne wyobrażenie o wielkości i jakości księgozbioru biblioteki Muzeum Polskiego w Rapperswilu w latach wojny daje jego *Katalog Biblioteki Muzeum Polskiego w Rapperswilu*, [Rapperswil] 1943. Rejestruje on ponad 2800 pozycji. W związku z nieustannym napływem nabytków 1.09.1943 roku został opublikowany *Dodatek Nr 1* zawierający około 670 pozycji i obejmujący materiały zgromadzone w czasie od 1.02.1943 roku do 1.09.1943 roku, zaś w marcu 1945 roku *Dodatek Nr 2* liczący ponad 1380 pozycji materiałów zinwentaryzowanych w okresie od 1.09.1943 roku do 1.03.1945 roku. Ogółem, licząc z dodatkami, w katalogu znalazło się ponad 4870 pozycji.

w Rapperswilu. 12.05.1944; AAN, MP, sygn. 86, t. 6, k. 20, Pismo Muzeum Polskiego w Rapperswilu do Poselstwa RP w Bernie. 22.09.1944.

⁵⁹ AAN, MP, sygn. 86, t. 4, k. 47, Pismo Posła RP w Bernie A. Ładosia do H. Kenar. 12. 10.1942.

⁶⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 6, k. 14, Pismo H. Studzińskiej do Poselstwa RP w Bernie. 29.07.1944.

⁶¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 4, k. 42, Pismo Poselstwa RP w Bernie do H. Kenar. 11.06.1942.

⁶² AAN, MP, sygn. 86, t. 4, k. 47, Pismo Posła RP w Bernie A. Ładosia do H. Kenar. 12.10.1942.

Materiał w katalogu jest ułożony w 21 działach: I) Historia, II) Kraj, III) Nauka, IV) Sztuka, literatura, życie kulturalne, V) Zagadnienia gospodarcze, VI) Zagadnienia społeczne, VII) Wyznania, VIII) Zagadnienia narodowościowe, IX) Stosunki Polski z zagranicą, X) Szwajcaria, XI) Polacy zagranicą, XII) Wojskowość, XIII) Bibliografie, heraldyka, XIV) Kalendarze, jednodniówki, XV) Bibliografie, XVI) Mapy, atlasy, XVII) Katalogi, XVIII) Nuty, XIX) Czasopisma, XX) Kraje obce, XXI) Wydawnictwa dla dzieci i młodzieży. Najliczniej reprezentowany w katalogu jest dział IV, co wynika z faktu, że obejmuje on bardzo liczną grupę książek z literatury pięknej. Dział ten zawiera prawie 1200 pozycji, co stanowi 24% całego skatalogowanego zbioru. Drugim co do liczebności – ok. 950 pozycji (20% całości) jest dział I zawierający książki dotyczące historii powszechnej i historii Polski. Dział II obejmuje 426 książek dotyczących Polski. Równie liczny (573 pozycje) jest dział III, który gromadzi książki naukowe i popularnonaukowe z różnych dziedzin. Pozostałe działy mają o wiele skromniejsze rozmiary.

Biblioteka Muzeum Polski Współczesnej wyposażona była w kartkowe katalogi działowy oraz alfabetyczny, kartoteki książek wypożyczonych i osób wypożyczających.

Książki z biblioteki Muzeum oprawiał w czasie wojny warsztat introligatorski YMCA w Münchenbuchsee, w którym pracowali żołnierze 2 Dywizji Strzelców Pieszych. Akcję tę zapoczątkowało oprawienie w lipcu 1943 roku z własnej inicjatywy YMCA, wypożyczonych z Rapperswilu 7 tomów pracy J. Kucharzewskiego *Od białego do czerwonego terroru*. Wówczas H. Studzińska zapytała o możliwość oprawiania książek Muzeum na większą skalę. Chodziło tu nie tylko o egzemplarze uszkodzone, ale i o oprawę skompletowanych roczników czasopism. Odpowiedź była pozytywna i odtąd książki należące do Rapperswilu były oprawiane po kosztach własnych pokrywających jedynie cenę materiałów⁶³. Choć warsztat oferował możliwość oprawienia około 25 sztuk miesięcznie, to początkowo potrzeby biblioteki były o wiele mniejsze i nadsyłano tylko po kilka książek naraz. Z czasem ich liczba wzrosła do kilkudziesięciu miesięcznie. W lutym 1944 roku oprawiono dla Rapperswilu m.in. 22 tomy pochodzącego sprzed I wojny światowej „Tygodnika Ilustrowanego”⁶⁴.

Książki z biblioteki w Rapperswilu wypożyczano drogą korespondencyjną. Wszystkim zainteresowanym w miarę napływania i zakupu nowych książek wysyłano katalogi nabytków. Publikacje wymienione w katalogu (z wyjątkiem czasopism i wydawnictw o dużej wartości) były wypożyczane na podstawie pisemnego zgłoszenia imiennego. Termin wypożyczenia książki wynosił 2 tygodnie. Prócz tego można z nich było korzystać na miejscu w czytelni.

⁶³ AAN, MP, sygn. 86, t. 63, k. 50, Pismo Biura Centralnego YMCA w Münchenbuchsee do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 13.07.1943.

⁶⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 127, k. 356, Pismo J. Woyczyńskiego do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 8.03.1944.

Biblioteka otrzymywała stale prośby o wypożyczenie podręczników niezbędnych do poszerzania wiedzy kursantów. Pochodziły one od uczących się żołnierzy, m.in. kandydatów na kurs gimnazjalny w Obozie Licealnym w Wetzikon (kanton Zurych). Kurs ten utworzono dla żołnierzy, którzy mieli ukończoną bądź w Polsce, bądź w Szwajcarii siedmioklasową szkołę podstawową i w czasie internowania przeszli różne kursy doszkolające⁶⁵. Niestety biblioteka posiadała tylko po 2 egz. każdego z podręczników i nie była w stanie obsłużyć wszystkich potrzebujących. Dlatego też odsyłała zainteresowanych do Inspektoratu Kursów Ogólnokształcących i biblioteki YMCA w Münchenbuchsee, przesyłając tam jednocześnie spis wszystkich zgłoszeń⁶⁶.

Biblioteka wspierała również świetlice żołnierskie, przesyłając na ich prośbę stare tygodniki ilustrowane (świetlice w Canzis oraz w Rodels – kanton Graubünden), prospekty dotyczące Polski (świetlice w Heinrichsbad koło Herisau, w Saillon), książki zawierające reprodukcje obrazów bądź dane liczbowe dotyczące sytuacji społeczno-gospodarczej Polski. Materiały te były wykorzystywane przy przygotowaniu odczytów, pogadanek, kursów i innych zajęć świetlicowych oraz przy sporządzaniu gazetek ściennych. Ogółem z tej formy pomocy skorzystało ponad 30 świetlic obozowych⁶⁷.

Również pracownie artystyczno-rzemieślnicze i różnego typu warsztaty rozsiane po obozach mogły liczyć na pomoc polskiej placówki w Rapperswilu. Prócz fachowego doradztwa w sprawach artystycznych, jej dyrektorka Halina Kenar przesyłała zainteresowanym książki o tematyce artystycznej, które dostarczały inspiracji wielu twórcom. Tak było np. w przypadku kpr. Pawła Polachowskiego z warsztatów w Matzingen, który otrzymawszy pracę zawierającą motywy zdobnictwa drzewnego na Śląsku, wykorzystał ją w swojej twórczości⁶⁸.

Jak już wspominałem, ważne miejsce w wojennej działalności biblioteki Muzeum Polski Współczesnej w Rapperswilu zajmowała współpraca z 2 Dywizją Strzelców Pieszych. Dowództwo Dywizji, wkrótce po rozpoczęciu internowania, podjęło szereg przedsięwzięć mających na celu wykorzystanie pobytu w Szwajcarii do szkolenia wojskowego. Równoległe zaczęto tworzyć sieć szkolnictwa zawodowego i ogólnokształcącego na różnych szczeblach (zakres szkoły podstawowej, średniej i wyższej). Były to tzw. Obozy Licealne i Obozy Uniwersyteckie⁶⁹. Wszystkim ich uczestnikom biblioteka rapperswilska

⁶⁵ W. Drobny, op. cit., s. 152.

⁶⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 63, k. 55, Pismo H. Kenar do kpt. A. Czerniawskiego, inspektora Kursów Ogólnokształcących YMCA. 31.07.1943.

⁶⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 30, k. 139–141, Sprawozdanie z działalności referatu „Dekoracje świetlic” w okresie 1.01.–30.06. 1943 r. 8.09.1943.

⁶⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 31, k. 35, Pismo kpr. P. Polachowskiego do H. Kenar. 4.05.1944.

⁶⁹ Szerzej o tych zagadnieniach zob.: M. Andrzejewski, *Biblioteki, czytelnictwo i działalność wydawnicza internowanych w Szwajcarii żołnierzy 2 Dywizji Strzelców Pieszych*, Roczniki Biblioteczne 1982, z.1/2, s. 129–143; M. Andrzejewski, *Prasa internowanych w Szwajcarii żołnierzy 2 Dywizji*

wypożyczała książki zarówno do nauki indywidualnej, jak i do przygotowywania pogadanek, wieczorów świetlicowych itp. Korzystali z niej również nauczyciele prowadzący różnego rodzaju kursy i szkolenia. Przykładem może tu być dyrektor Obozu Licealnego z Wetzikon – Władysław Drobny, który pożyczał książki do opracowywania referatów.

Poza wypożyczaniem książek biblioteka rapperswilska wspierała polskie placówki szkolne pomocą w organizacji własnych czytelni. Dostarczała im potrzebne materiały biblioteczne: karty czytelników, karty książek. Tak było np. w przypadku biblioteki Polskiego Obozu Licealnego w Wetzikon⁷⁰.

Warto tu wspomnieć, że prócz udostępniania własnych zasobów pracownicy biblioteki Muzeum w Rapperswilu byli również współtwórcami Obozowej Biblioteki Okrężnej dla internowanych zorganizowanej przez Poselstwo RP w Bernie. W 1942 roku administracja Biblioteki Okrężnej przeszła w ręce YMCA. Halina Studzińska jako osoba najlepiej zorientowana w sprawach organizacyjnych tej Biblioteki przez kilka dni lipca 1942 roku przebywała w siedzibie YMCA w Münchenbuchsee i pomagała przy oszacowaniu księgozbioru i sporządzaniu protokołów zdawczo-odbiorczych⁷¹.

Pracownicy biblioteki zajmowali się również kolportażem wśród żołnierzy różnego typu wydawnictw otrzymywanych z rozlicznych źródeł (Poselstwo RP w Bernie, Ministerstwo Informacji i Dokumentacji itp.). Rozprowadzili m.in. 100 egz. *Nowej Pisowni Polskiej*⁷².

Realizujące powyższe prace Muzeum było traktowane przez Dowództwo Dywizji jako centralna instytucja polska o charakterze kulturalnym na terenie Szwajcarii. To przez Muzeum załatwiane były wszelkie tego typu sprawy, jak: kontakty z innymi muzeami, bibliotekami. Przykładem może być tu prośba gen. Prugar-Ketlinga o przekazanie 4 bibliotekom szwajcarskim: w Bernie, Fryburgu,

Strzelców Pieszych (1940–1945), Kwartalnik Historii Prasy Polskiej 1982, nr 3/4, s. 73-85; J. Blum, *O broń i orły narodowe*, Londyn 1980; J. Danielewski, *Internowanie żołnierzy polskich w państwach neutralnych podczas II wojny światowej*, Wojskowy Przegląd Historyczny 1977, nr 2, s. 88–115; W. Drobny, *Karabin i książka...*; tenże, *Walka bez oręża. Polskie obozy uniwersyteckie dla internowanych w Szwajcarii w latach 1940–1946*, Warszawa 1985; tenże, *Polskie szkolnictwo zawodowe w Szwajcarii w czasie drugiej wojny światowej*, Szkoła Zawodowa 1961, nr 5, s. 37-39; tenże, *Współpraca nauczycieli szwajcarskich z polskimi w czasie II wojny światowej*, Przegląd Historyczno-Oświatowy 1984, nr 3, s. 291–339; B. Garliński, *2 DSP – zarys organizacji*, Wojskowy Przegląd Historyczny 1958, nr 1, s. 101–125; 1959, nr 3, s. 74–108; *Nasza droga. Dzieje 2 Dywizji Strzelców Pieszych*, Londyn 1960; *Na postoju. Twórczość artystyczna żołnierzy Dywizji Strzelców Pieszych*, Szwajcaria 1943; J. Rakowski, *Z piórem w mundurze. Francja–Szwajcaria 1940–1945*, Paryż 1985; J. Smoliński, *Warunki życia żołnierzy polskich internowanych w Szwajcarii*. Cz. 1–3, Przegląd Polonijny 1989, z. 1, s. 85–96; z. 2, s. 19–30; z. 3, s. 25–35; E. Thielmann, *Żołnierska Odyseja*, Warszawa, wyd. 1, 1971, wyd. 2, 1979; A. Vetulani, *Poza płomieniami...*

⁷⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 88, k. 541, Pismo Muzeum Polskiego w Rapperswilu do Polskiego Obozu Licealnego w Wetzikon. 12.11.1943.

⁷¹ AAN, MP, sygn. 86, t.4, k. 46, Pismo Poselstwa RP w Bernie do H. Kenar. 4. 07.1942.

⁷² AAN, MP, sygn. 86, t. 30, k. 109, Pismo H. Kenar do pika K. Redera. 30.08.1942.

Winterthur i Zurychu książki inż. arch. Jana Lewińskiego *Sztuka liturgiczna* – będącej jedną z wielu prac naukowych, którą internowani żołnierze opublikowali w Szwajcarii. Jak się wyraził piszący w imieniu generała por. Bohdan Garliński: „W stosunku do władz i instytucji polskich jak i szwajcarskich Muzeum powołane jest do występowania i pośredniczenia w podobnych sprawach”⁷³.

Współpracowano również z licznymi organizacjami i bibliotekami szwajcarskimi. Jedną z przyczyn była obecność kilkunastotysięcznej grupy Polaków w bądź co bądź niedużym kraju, jakim była Szwajcaria. Powodowało to całkiem oczywistą chęć lepszego poznania kultury Polski i jej historii, a co za tym idzie wzrost zapotrzebowania na książki o tej tematyce. Szwajcarzy zwracali się więc o pomoc do znanej sobie od dziesięcioleci instytucji polskiej, jaką było Muzeum Polskie w Rapperswilu. Muzeum starało się wyjść tym potrzebom naprzeciw, rozumiejąc wagę kreowania pozytywnego wizerunku Polski i Polaków wśród gościnnych Helwetów. Pożyczano np. książki i dostarczano materiały propagandowe Schweizerischer Katholischer Jungmannschaftsverband w Lucernie⁷⁴.

Biblioteka Muzeum Polskiego w Rapperswilu współpracowała bardzo ściśle z Polskim Wydawnictwem Naukowym w Szwajcarii, które pod kierunkiem Jana Modzelewskiego opracowywało do druku na terenie Szwajcarii encyklopedię *Pologne 1919–1939*. Publikacja ta, wydana w języku francuskim, miała za zadanie przedstawić całokształt dorobku Polski międzywojennej we wszystkich aspektach życia politycznego, kulturalnego, naukowego, gospodarczego. Starano się nadać jej charakter ściśle naukowy, unikając wszelkich akcentów i ocen politycznych, które nieuchronnie ciążyły na historii dwudziestolecia międzywojennego. Praca rozrosła się do dużych rozmiarów i ostatecznie została podzielona na trzy grube tomy: tom I – *Życie polityczne i społeczne*, tom II – *Życie gospodarcze*, tom III – *Życie umysłowe i artystyczne*. Siedzibą Wydawnictwa był Fryburg w Szwajcarii. Stanowisko sekretarza generalnego pełniła Jadwiga Romerówna⁷⁵.

Współpraca PWN z Rapperswilem od początku układała się doskonale, tym bardziej, że Modzelewski od lat był z tą instytucją blisko związany. Biblioteka Muzeum służyła swym księgozbiorem wszystkim osobom zaangażowanym w pracę nad encyklopedią. Szukali oni m.in. literatury na temat historii, sztuki (katalogi wystaw), działalności polskich stowarzyszeń akademickich. Z kolei Wydawnictwo przysyłało do Rapperswilu sukcesywnie po kilkanaście sztuk kolejnych tomów encyklopedii, celem włączenia ich do depozytu Funduszu Kultury Narodowej, a w niedalekiej przyszłości przekazania bibliotekom naukowym w Polsce.

⁷³ AAN, MP, sygn. 86, t. 31, k. 12, Pismo por. B. Garlińskiego do H. Kenar. 23.02.1944.

⁷⁴ AAN, MP, sygn. 86, t. 63, k. 35, Pismo Schweizerischer Katholischer Jungmannschaftsverband do H. Kenar. 23.03.1943.

⁷⁵ J. Rakowski, op. cit., s. 178–183.

Z biblioteki Muzeum korzystały też inne środowiska i organizacje polonijne w Szwajcarii. Liczne książki do celów naukowych pożyczał np. Polski Związek Akademicki w Bernie⁷⁶. Starano się służyć pomocą wszystkim szukającym materiałów potrzebnych do organizowania różnych imprez o charakterze kulturalnym bądź patriotycznym. Muzeum pośredniczyło w kontaktach dotyczących spraw wydawniczych i naukowych (np. tłumaczeń).

Muzeum nie tylko dostarczało materiały osobom zainteresowanym, ale również współorganizowało akcje oświatowe. We współpracy ze „Schweizerische Verband Volksdienst” przygotowało w 1944 roku serię odczytów o Polsce. Były one przeznaczone dla internowanych, szczególnie tych, którzy w szeregi wojska trafili jako emigranci z Francji. Całość zrealizowano opierając się na zbiorach Muzeum i jego bibliotece, a objęto nią żołnierzy z kilkunastu obozów internowanych na terenie całej Szwajcarii⁷⁷.

Na zasobach biblioteki w swej pracy społecznej opierała się również kierownik Muzeum — H. Kenar. Jako osoba z wyższym wykształceniem artystycznym była bardzo pomocna w wielu akcjach kulturalnych, jakie odbywały się w Szwajcarii, a organizowanych przez poszczególne obozy internowanych. Była członkiem Komitetu Kulturalno-Oświatowego 2 DSP. Kierowała dwoma działami KKO: a) Dekoracji i urządzenia świetlic i b) Pracowni artystyczno-rzemieślniczych. W ramach tych obowiązków prowadziła akcję szkoleniową. Wygłosiła pogadanki „Sztuka w życiu codziennym” oraz „Estetyka świetlicy żołnierskiej” na kursie dla oficerów oświatowych, zorganizowanym przez YMCA w Büren a/Aare 8 listopada 1941 roku oraz referat na temat sztuki na podobnym kursie w obozie internowanych w Henniez 16 lipca 1941 roku⁷⁸.

Na zakończenie należy kilka słów poświęcić osobom zaangażowanym w działalność biblioteki w Rapperswilu w okresie wojny. Stanowisko bibliotekarza pełniła przez cały ten czas Halina Studzińska. Wspierała ją w tym kierowniczką Muzeum Halina Kenar i pełniąca od października 1942 roku funkcję sekretarki Jadwiga Minkowska. Praca ich została wysoko oceniona. Świadczą o tym liczne pochlebne opinie, które odnaleźć można na kartach książek wspomnieniowych dotyczących tego okresu⁷⁹. Potwierdza to również

⁷⁶ AAN, MP, sygn. 86, t. 73, k. 1, Pismo Polskiego Związku Akademickiego w Bernie do Muzeum Polskiego w Rapperswilu. 29.02.1944.

⁷⁷ AAN, MP, sygn. 86, t. 31, k. 67, Pismo H. Kenar do mjra M. Czyżewskiego, szefa sztabu 2 DSP. 9.02.1944.

⁷⁸ AAN, MP, sygn. 86, t. 30, k. 47–55, Referat wygłoszony na kursie YMCA w Henniez w dn. 16.07.1941 r.; AAN, MP, sygn. 86, t. 30, k. 63–65, Program kursu oświatowego dla oficerów w Büren w dn. 30.10.–12.11.1941 r.

⁷⁹ Dla przykładu można wymienić: J. Blum, *O broń i orły narodowe*, Londyn 1980; W. Drobny, *Karabin i książka. Polskie Liceum w Szwajcarii 1940–1944*, Warszawa 1973; J. Rakowski, *Z piórem w mundurze. Francja—Szwajcaria 1940–1946*, Paryż 1985; A. Vetulani, *Poza płomieniami wojny. Internowani w Szwajcarii 1940–1945*, Warszawa 1976.

fakt przyznania H. Kenar dn. 21.07.1941 r. Odznaki Internowania 2 DSP za zasługi położone na rzecz Dywizji⁸⁰. Tę samą odznakę otrzymało dn. 20.06.1945 roku Muzeum Polskie w Rapperswilu⁸¹.

Zakończenie

II Muzeum Polskie w Rapperswilu w swej roli i charakterze było instytucją wyjątkową. W żadnym innym państwie europejskim Polska nie posiadała placówki tego typu. Specyfiką jej działalności przedwojennej było połączenie funkcji polskiego centrum kulturalnego z aktywnością w dziedzinie reklamy handlowej i turystycznej. W „godzinie próby”, w okresie II wojny światowej Rapperswil odegrał ważną rolę jako ośrodek wspierający i współorganizujący Polaków rzuconych przez los na ziemię szwajcarską. Raz jeszcze w swych dziejach stanął przed koniecznością dostarczenia rodakom polskiej książki i wywiązał się z tego zadania bardzo dobrze. Odegrał dużą rolę przy tworzeniu odpowiednich warunków do dalszego kształcenia żołnierzy internowanych w Szwajcarii. Niestety w okresie powojennym nie mógł kontynuować swej działalności na pełną skalę. Uwikłany w ówczesną sytuację polityczną nie miał szansy na prawdziwy rozwój.

Activity of the library at the Muzeum Polski Współczesnej (Museum of Modern Poland) in Rapperswil between 1936—1945

Summary

The Museum of Modern Poland (called also The Second Polish Museum in Rapperswil), has its origin in 1936. Then, an exhibition of the works of the Block of Professional Artists was opened in the Rapperswil castle, situated in the Swiss canton Sankt Gallen. A year later the Polish Ministry of Foreign Affairs established the Museum of Modern Poland. Its aim was to popularize the achievements of Polish culture and economy among foreigners, and to present the history and socio-political situation of Poland. At the same time, a reading room was created in the Museum. This was the beginning of the museum's library. There one could find publications about Poland, its social, economic and cultural life, as well as tourist brochures. In 1938, the Museum's library was enriched by over 500 books offered by exhibiting institutions, thanks to an exhibition of Polish historical books in Rapperswil castle.

⁸⁰ AAN, MP, sygn. 86, t. 126, k. 127, Pismo informujące o nadaniu Odznaki Internowania DSP Halinie Kenar. 21.07.1941.

⁸¹ AAN, MP, sygn. 86, t. 31, k. 5, Dyplom Odznaki internowania 2 DSP dla Muzeum Polskiego w Rapperswilu.

During the 2nd world war the library was given new tasks. Polonica appearing in Switzerland was gathered and recorded. At the same time an extensive exchange of books with other institutions of Polish culture in exile was carried out. By the end of war Rapperswil's library had collected nearly 5000 titles.

In June 1940, the 2nd Infantry Rifles Division was interned in Switzerland. The Division co-operated closely with the Rapperswil library. In particular, the cooperation involved the provision of books for soldiers who were learning and studying, and the supply of press and materials for educational activity for soldiers' clubs.